

Jan Malanowski

Uniwersytet Warszawski

STUDIA SOCJOLOGICZNE 1962, 2(5), s. 75–87

PRZEMIANY W ŻYCIU MŁODEGO POKOLENIA MAŁEGO MIASTECZKA*

Uwagi wstępne

Dopóki Wiskitki były samodzielnym organizmem gospodarczym losy przeważającej części młodego pokolenia były związane z miasteczkiem. Tu dziewczęta i chłopcy pobierali naukę, tu znajdowali na ogół pracę, jak również partnerów życiowych. Awans społeczny i zawodowy tej grupy społeczności miasteczka dokonywał się na miejscu, nosił jednak bardzo ograniczony charakter. Możliwości przejścia z niższych klas społecznych do wyższych prawie nie istniały. Migracje międzyklasowe poprzez ożenek czy dorobienie się były w poważnym stopniu utrudnione. Jedyną drogą awansu społecznego – wybicia się – w życiu młodego człowieka była migracja do miasta. Nie była ona jednak przed 1939 r. rozpowszechniona ze względu na małe zapotrzebowanie na siłę roboczą ze strony miasta, jak też ze względu na trudności komunikacyjne z Żyrardowem i innymi miastami. Znacznie większą rolę w życiu mieszkańców Wiskitek odgrywał w owym czasie pobliski majątek i cukrownia Guzów niż Żyrardów czy inne miasta przemysłowe. Mieszkańcy Wiskitek w dużym stopniu zasilali załogę cukrowni, jak również zaspokajali jako wyrobnicy potrzeby majątku Guzów w dziedzinie prac rolnych.

Zasadnicze przemiany w życiu mieszkańców miasteczka dokonały się dopiero w latach 1945–1960, kiedy to zostały zapoczątkowane w masowej skali kontakty Wiskitek z Żyrardowem. Ułatwiło je wprowadzenie stałej komunikacji autobusowej, jak też zapotrzebowanie na rynku pracy na siłę roboczą, która w Wiskitkach występowała w nadmiarze.

Zmiana socjologicznego charakteru miasteczka, ściśle zespolenie się w latach powojennych Wiskitek z Żyrardowem oddziaływały w poważnym stopniu na życie młodego pokolenia. Wpływ Żyrardowa i obszaru wielkomiejskiego Warszawy na młode pokolenie Wiskitek jest wieloraki. Miasto kształtuje „ambicje oświatowe i zawodowe młodzieży, dostarcza wzorów spędzania wolnego czasu, miasto – wreszcie – w coraz większym stopniu wkracza w życie prywatne młodego człowieka: narzuca modę w dziedzinie ubrania, rozpowszechnia nowe, nieznane dotąd rozrywki; tu też młodzi ludzie znajdują partnerów życiowych – mężów lub żony.

* Wiskitki są małym miasteczkiem leżącym w powiecie Grodzisk Mazowiecki, w odległości 6 km od Żyrardowa.

Jakkolwiek badaną miejscowość zaklasyfikowaliśmy do grupy małych miasteczek, to jednak oddziaływanie większego miasta na jej życie społeczne i kulturalne nosi wiele cech wspólnych z podobnymi procesami, zachodzącymi w społecznościach typu wiejskiego.

Analizę przemian w życiu młodego pokolenia na przestrzeni ostatnich 35 lat ograniczymy tylko do jednego aspektu – przemian w dziedzinie upowszechniania oświaty wśród młodzieży lat przedwojennych, okupacyjnych i powojennych. Zdajemy sobie w pełni sprawę z tego, że problematyka socjologiczna badań nad młodym pokoleniem jest znacznie bogatsza. Nas interesuje przede wszystkim jeden problem: jakie zmiany zaszły w życiu młodego pokolenia Wiskitek na drogach awansu społecznego poprzez drabinę wykształcenia. Jak na procesy upowszechniania się oświaty wpłynęły powojenne zmiany w życiu mieszkańców miasteczka. Analizując ten problem rozpatrzmy następujące zagadnienia:

1. Procesy upowszechniania się wykształcenia podstawowego.
2. Procesy upowszechniania się wykształcenia wyższego niż podstawowe.
3. Ruchliwość społeczną absolwentów miejscowej szkoły.

Badaniami objęto ogół absolwentów szkoły w Wiskitkach z lat 1925–1960, a więc wszystkich uczniów, którzy ukończyli szkołę od czasu, kiedy stała się ona 7-klasową szkołą powszechną. Ponadto przy omawianiu odsiewu uczniów uwzględniamy wszystkich uczniów, którzy w latach 1924–1960 chodzili choćby przez pewien czas do szkoły w miasteczku.

Źródła informacji i ocena wiarygodności zebranych materiałów

Podstawę opracowania stanowią materiały uzyskane w oparciu o następujące źródła informacji:

1. Archiwum szkolne.
2. Wywiady z absolwentami 7-klasowej szkoły w Wiskitkach z lat 1925–1960.
3. Wywiady z kierowniczką szkoły i nauczycielami.
4. Wypracowania uczniów klasy 7 w roku szkolnym 1959/1960 na temat: „Kim pragnę zostać?”
5. Odpowiedzi uczniów tejże klasy na ankietę: „Gdzie chciałbym mieszkać?”.
6. Obserwacje bezpośrednie kontrolowane i niekontrolowane.
7. Publikacje.

Przy badaniu dalszych losów absolwentów i odsiewu uczniów korzystaliśmy ze szkolnego archiwum, w którym znajdują się księgi ocen uczniów z lat 1923–1960. Z tych ksiąg otrzymaliśmy informacje o nazwisku i miejscu urodzenia każdego z absolwentów klasy siódmej. Ponadto na podstawie ksiąg ocen ustaliliśmy narodowość absolwenta i fakt ukończenia szkoły. Dla każdej z klas siódmych w latach 1925–1960 (rok 1925 – data założenia klasy 7 w szkole w Wiskitkach) sporządziliśmy listę absolwentów z uwzględnieniem miejsca urodzenia i zamieszkania w czasie chodzenia do szkoły, obecnego miejsca zamieszkania, zawodu rodziców, ewentualnej dalszej nauki ucznia i obecnie wykonywanego zawodu. W badaniach nad odsiewem uczniów posłużyliśmy się również księgami ocen z lat 1923–1960, ustalając przy

ich pomocy liczbę uczniów w poszczególnych klasach i wielkość ruchu uczniów do innych miejscowości i szkół.

W celu zebrania danych o dalszych losach absolwentów szkoły w Wiskitkach odnajdywaliśmy więc absolwentów każdego rocznika i w oparciu o ich informacje wypełnialiśmy wyżej wymienione rubryki listy uczniów. Staraliśmy się, by informacje o każdym z roczników szkolnych zebrać przynajmniej od dwóch osób. Zazwyczaj to się nam udawało. W niektórych przypadkach dalsze losy absolwentów ustalaliśmy po przeprowadzeniu 3, a nawet 4 wywiadów z byłymi uczniami tej samej klasy. Szczególne trudności sprawiało ustalanie losów roczników przedwojennych, zwłaszcza z lat dwudziestych (1925–1930). Trudno było przede wszystkim ustalić fakt obecnego miejsca zamieszkania, a jeszcze trudniej – charakter obecnie wykonywanej pracy przez osoby dawno już zamieszkujące poza terenem Wiskitek.

Dane z wypracowań uczniów posłużyły do przedstawienia ambicji zawodowych i planów życiowych młodzieży.

Zebrany przez nas materiał dotyczący odsiewu¹ uczniów w latach 1923–1960 nie w pełni przedstawia to zjawisko. Najlepszą metodą badania odsiewu jest imienne śledzenie losów każdego ucznia poczynając od pierwszej klasy, kończąc na chwili ukończenia szkoły lub przerwania nauki. W naszym przypadku zastosowaliśmy bardziej uproszczony sposób badania odsiewu, który również pozwala na analizę tego problemu, aczkolwiek w ogólnych zarysach, a mianowicie metodę bezimiennego badania całej klasy. Polega on na tym, że śledzimy losy nie pojedynczego ucznia, lecz całej klasy, uwzględniając jednocześnie migracją uczniów, tzn. wypisywanie się i zapisywanie do szkoły ze względu na zmianę miejsca zamieszkania, chorobę lub śmierć. W ten sposób, śledząc zmiany liczby uczniów z roku na rok w tej samej klasie, mamy możliwość stwierdzić, jakie są rozmiary odsiewu. Metoda ta nie uwzględnia jednakże ruchu uczniów drugorocznych, tzn. tych, którzy nie przeszli do wyższej klasy, nie jest to jednak poważna przeszkoda, gdyż drugoroczny uczeń jest brany pod uwagę w naszych wykazach w następnym roku szkolnym. Druga trudność w analizie bezimiennego badania odsiewu uczniów polega na tym, że szkoła w Wiskitkach jest szkołą zbiorczą (przychodzą do niej dzieci po kilku latach nauki w okolicznych szkołach wiejskich, by kończyć wyższe klasy szkoły podstawowej). Należy więc również i o tym pamiętać przy studiowaniu przytoczanych przez nas danych statystycznych.

Procesy upowszechniania się oświaty na poziomie podstawowym

O ile potrzeba umiejętności czytania i pisania uznana została przez mieszkańców Wiskitek dość wcześnie, to kwestia tego, jak długo należy się uczyć, ile lat uczęszczać do szkoły – nie była w okresie międzywojennym rozstrzygnięta. Nie ulega wątpliwości, że asymilacja oświaty – szkoły w społeczności lokalnej – może się dokonać tylko wówczas, gdy członkowie jej dojdą do przekonania, że zaspokaja ona

¹ Przez termin „odsiew uczniów” rozumiemy przerywanie nauki w szkole przed jej ukończeniem nie spowodowane migracją, chorobą lub śmiercią ucznia.

jakieś nieodzowne potrzeby. Uznanie instytucji szkoły nie następuje pod wpływem abstrakcyjnego głodu wiedzy, lecz pod wpływem rozbudzenia określonych potrzeb. Mechanizm kształtowania potrzeb w dziedzinie oświaty był już opisywany w polskiej literaturze socjologicznej. Przedstawił go Jan Turowski w studium o podlubelskiej wsi Nasutów². W pracy swej zwraca on uwagę na fakt, że dopiero uwłaszczenie chłopów, załamanie się pańszczyźnianej gospodarki na wsi i zapoczątkowanie przez wieś kontaktów z miastem oraz odbywanie przez młodzież służby wojskowej stworzyło społeczną potrzebę opanowania przez chłopów sztuki pisania i czytania. Również Stefan Ignar w pracy pt. *Historia szkoły w Łaznowie*³ przedstawia ten sam problem. W pracach zarówno Ignara, jak i Turowskiego analizowany jest na szczególnych przypadkach proces ogólniejszej natury – wkraczanie nowych instytucji do życia społeczności lokalnej. W Wiskitkach proces asymilacji szkoły dokonał się jeszcze w XVII w. Ze względu na charakter miejscowości (miasteczko) różnił się on prawdopodobnie od procesu asymilacyjnego szkoły na wsi.

Biskup Goślicki po wizytacji parafii w Wiskitkach tak pisze: „Rektor szkoły z młodzieńcami pobiera te same dziesięciny co mansjonarze. Dzieci uczących się nie ma dużo ze względu na liczbę mieszkańców”⁴.

Nie wiemy jednak, czy szkoła w Wiskitkach utrzymała się do końca XVII i przez cały wiek XVIII. Co prawda spis powszechny z 1797 r. nie wymienia szkoły wśród budynków. Jednak księgi małżeństw, urodzeń i zgonów zachowane w parafii od końca XVIII w. wskazują na to, że przynajmniej niewielkiej liczbie mieszkańców sztuka pisania nie była obca. Przy aktach ślubu z końca XVIII i początku XIX w. można natrafić na podpis nowożeńca lub świadka. Nic bliższego jednak nie wiemy o osobie składającej podpis, mógł być to np. oficjalista lub szlachcic. Jednak ani w XVIII, ani w XIX w. nie nastąpił poważniejszy postęp w dziedzinie oświaty.

Według spisu powszechnego z 1897 r. 70% mieszkańców Królestwa Polskiego było analfabetami. W guberni warszawskiej, do której należały Wiskitki, odsetek analfabetów był nieco mniejszy, wynosił bowiem około 61. W XIX i na początku XX w. uczyła się przede wszystkim młodzież męska, podczas gdy dziewczęta w znacznie mniejszym stopniu uczęszczały do szkół. Na przykład w roku 1904/1905 na 1000 mężczyzn przypadła 55,1 uczących się chłopców, a na 1000 kobiet – zaledwie 24,2 dziewcząt⁵.

W powiecie błońskim – części guberni warszawskiej – w skład którego wchodziła gmina Wiskitki, sytuacja w dziedzinie oświaty wśród chłopów i mieszczaństwa w porównaniu z przeciętną ogólnokrajową nie była zła. Stan oświaty w powiecie błońskim wśród ludności rolniczej według pierwszego wszechrosyjskiego spisu ludności ilustruje tabela 1.

Do 1914 roku w Wiskitkach była szkoła 3-klasowa. W czasie pierwszej wojny światowej i w pierwszych latach niepodległości organizowano sukcesywnie dalsze

² J. Turowski, *Zmiany społeczne wsi a miasto*, Lublin 1949.

³ S. Ignar, *Historia szkoły w Łaznowie*, Warszawa 1959.

⁴ J. Łukaszewicz, *Krótki opis historyczny kościołów parafialnych*, t. 3, Poznań 1863, s. 371.

⁵ „Jeżegodnik diesiaty gubernij carstwa polskiego”, 1907.

klasy: 4, 5, 6, 7. Pierwsi absolwenci siódmej klasy opuścili mury szkolne w roku 1926.

Powstanie 7-klasowej szkoły stworzyło nową sytuację społeczną. Do tego czasu 3-letnia nauka uważana była zarówno przez chłopów, rzemieślników, jak też robotników za dostateczne przygotowanie dziecka do dalszego życia. Jedyne nieliczni inteligenci miejscowi posyłali dzieci do gimnazjów. W opinii mieszkańców Wiskitek ukończenie 3-klasowej szkoły uchodziło nawet za pewnego rodzaju osiągnięcie w dziedzinie oświaty. Wskazują na to dwa fakty: nazywanie w języku potocznym wykształcenia podstawowego – „średnim” i występujące po dziś dzień przekonanie wśród starych mieszkańców Wiskitek, że zakres nauczania w dawnej szkole 3-klasowej przewyższał programy nauki w obecnej szkole 7-klasowej. Oto próba uzasadnienia przedstawionej wyżej opinii podana przez 78-letniego mieszkańca Wiskitek, emeryta Żyrardowskich Zakładów Lniarskich, absolwenta 3-klasowej szkoły: „Dawniej chodziło się do szkoły tylko 3 lata, ale więcej się można było tam nauczyć niż dziś w ciągu 7 lat. Kiedyś poprosiłem wnuczka, który ukończył 7 klas, żeby podzielił 1071 na 9 równych części i nie umiał tego zrobić, ułamki też słabo zna, a w 3-klasowej szkole uczyli dużo lepiej”.

W okresie szkoły 3-klasowej zazwyczaj większość uczniów nie kończyła szkoły. Jakkolwiek nie możemy tej hipotezy udowodnić statystycznie, to jednak wskazują na to wywiady przeprowadzane z żyjącymi po dziś dzień uczniami wiskickiej szkoły. Na ogół chodzili oni do szkoły rok lub dwa lata. Rodzice uważali, że dla dzieci, a w szczególności dla córek, nabycie umiejętności czytania i pisania w zupełności wystarczy. „Żeby się umiał podpisać i list napisać, gdy zajdzie potrzeba” – to najczęściej stawiane przed dziećmi wymagania. Stąd też wśród pokolenia 60-letnich osób spotykamy wielu, którzy jedną lub dwie zimy zaledwie chodzili do szkoły.

Dopóki kontakty Wiskitek z innymi ośrodkami miejskimi były nikłe, elementarna szkoła zaspokajała potrzeby mieszkańców miasteczka w zakresie oświaty. Rolnikowi wystarczały do wykonywania zawodu początki arytmetyki i języka polskiego uzyskane w szkole. Podobnie się rzecz miała z rzemieślnikami i robotnikami. Również młodzież pochodzenia żydowskiego, jak się okaże, w większości poprzestawała na nieukończonej szkole podstawowej. Ogólnie możemy stwierdzić, że niski stan oświaty mieszkańców Wiskitek w pierwszych dziesiątkach lat XX w. był wynikiem kilku podstawowych przyczyn, a mianowicie 1) przekonania o nikłej użyteczności wiedzy zdobytej w szkole, 2) charakteru miasteczka, izolacji od większych skupisk miejskich, 3) warunków materialnych mieszkańców, 4) konserwatyizmu rodziców.

Problemy upowszechniania się oświaty na poziomie podstawowym przedstawimy w oparciu o analizę odsiewu uczniów w miejscowej szkole w latach 1923–1960. Przeprowadzimy ją w trzech okresach: w latach szkolnych 1923–1939, 1939–1945 i 1945–1960. Celem analizy jest stwierdzenie, czy zmiana społecznego charakteru badanej miejscowości oraz zmiana struktury społecznej jej mieszkańców wpłynęła na wielkość odsiewu uczniów, a co za tym idzie – na stopień upowszechnienia oświaty. Niestety, poza liczbą uczniów w szkole w określonych

Tabela 1. Chłopska ludność powiatu błońskiego w 1897 wg wieku i wykształcenia (powiat błoński bez miast) wg „Pierwaja wsieobszczaja pierepis nasielenija Rossijskoj imperii”, t. 51, s. 72

Wiek	Umiejący czytać		Nie umiejący czytać		Wyższa szkoła		Specjalna szkoła średnia		Średnia ogólnoszkolna		Wojkowa średnia	Wojkowa wyższa
	m	k	m	k	m	k	m	k	m	k	m	m
Poniżej 10	11 118	11 140	610	565	-	-	1	-	1	-	-	-
10-19	4 739	4 889	3 622	4 058	-	-	-	-	4	-	-	-
20-29	2 935	3 275	2 367	3 003	-	-	6	-	8	3	-	-
30-39	2 715	3 071	2 161	1 933	-	-	1	-	7	9	-	-
40-49	1 783	2 032	1 037	758	-	-	3	-	5	5	-	-
50-59	1 919	2 260	518	346	-	-	2	-	2	-	-	-
60 i więcej	1 871	2 444	337	294	-	-	-	-	2	-	-	-
Brak danych	2	3	1	4	-	-	-	-	-	-	-	-
Razem	27 082	29 120	10 653	10 961	-	-	13	-	29	17	-	-

m – mężczyźni; k – kobiety

latach nie dysponujemy ich bliższą charakterystyką, nie możemy zatem udowodnić statystycznie pewnych hipotez, które wydają się nam wysoce prawdopodobne, a więc, że:

1) w okresie międzywojennym odsiew występował w większym stopniu wśród dzieci robotników rolnych i robotników niewykwalifikowanych niż wśród dzieci chłopów i rzemieślników;

2) dziewczęta przerywały naukę przed ukończeniem szkoły w wyższym stopniu niż chłopcy.

Analiza odsiewu uczniów nie ogranicza się do dzieci mieszkańców Wiskitek, ale obejmuje również młodzież pochodzącą z okolicznych wsi.

Z powodu braku odpowiednich informacji nie jesteśmy w stanie stwierdzić, czy młodzież zamieszkała w Wiskitkach w mniejszym stopniu przerywała naukę (nie kończąc szkoły podstawowej) niż młodzież zamieszkała w okolicznych wsiach. Dane dotyczące dalszych losów absolwentów wskazują na to, że młodzież pochodząca z Wiskitek w mniejszym stopniu podlegała odsiewowi niż uczniowie pochodzący ze wsi. Jeśli za 100% przyjmiemy liczbę uczniów Polaków rozpoczynających naukę w klasie pierwszej w latach 1923–1939, to stwierdzimy, że klasę siódmą kończyło 44,2% (patrz tab. 2).

Jednakże odsetek uczniów kończących szkołę nie rozkładał się we wszystkich latach równomiernie. Najmniejszy odsetek kończących klasę siódmą notujemy wśród tych uczniów, którzy rozpoczynali naukę w okresie zakładania 7-klasowej szkoły lub bezpośrednio po nim. Na przykład, spośród uczniów, którzy rozpoczęli naukę w roku szkolnym 1923–1924, kończy klasę siódmą zaledwie 16,1%. W następnych dwóch latach odpowiedni odsetek co prawda wzrasta, jednakże nie przekracza on 30. Przyniesione wyżej dane pośrednio dowodzą, że asymilacja 7-klasowej szkoły w Wiskitkach odbywała się nie bez oporów. Tradycyjnie myślący rodzice, przyzwyczajeni do elementarnej 3-klasowej szkoły, często sądzili, że ukończenie 3–4 oddziałów jest dostatecznym dla ich dzieci okresem nauki.

Przedstawienie odsiewu uczniów w okresie okupacji nastrocza pewne trudności metodologiczne. O ile w latach międzywojennych i po wojnie znajdujemy uczniów, którzy ukończyli szkołę – od I do 7 klasy – w badanym okresie, to w okresie okupacji uczniowie rozpoczynający naukę w pierwszym roku wojny kończyli szkołę już po jej zakończeniu. Z drugiej strony 6 roczników, które rozpoczynały naukę przed wybuchem wojny – ukończyły szkołę w czasie jej trwania, inne zaś 6 roczników rozpoczęły naukę podczas okupacji, a kończyły szkołę w pierwszych latach po wyzwoleniu. W związku z powyższymi uwagami zrozumiała stała się trudność w wyselekcjonowaniu odpowiedniej grupy uczniów, na których odsiewie mogły zaciążyć wyłącznie warunki wojenne.

Tabela 2. Odsiew uczniów narodowości polskiej w 7-klasowej szkole w Wiskitkach w latach 1923–1939*

Rok rozpoczęcia nauki w szkole	I klasa		II klasa		III klasa		IV klasa		V klasa		VI klasa		VII klasa		Rok ukończenia klasy siódmej
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	
1923/1924	62	100	58	93,5	37	59,7	36	58,0	30	48,4	29	46,8	10	16,1	1929/1930
1924/1925	60	100	60	100	47	78,3	31	51,7	25	41,7	26	43,3	16	26,7	1930/1931
1925/1926	46	100	33	71,7	36	78,3	30	65,2	32	69,6	19	41,3	13	28,3	1931/1932
1926/1927	48	100	53	110,4	48	100	37	77,0	32	66,7	22	45,8	16	33,3	1932/1933
1927/1928	45	100	47	104,4	59	131,1	55	122,2	38	84,4	25	55,6	19	42,2	1933/1934
1928/1929	45	100	48	106,7	53	117,8	68	151,1	44	97,9	33	73,3	31	68,9	1934/1935
1929/1930	53	100	48	90,6	46	86,8	50	96,2	50	94,3	50	94,3	42	79,2	1935/1936
1930/1931	59	100	58	98,3	62	105,0	57	96,6	55	93,2	40	67,8	37	62,7	1936/1937
1931/1932	62	100	58	93,5	56	90,3	55	88,7	50	80,6	36	58,0	26	41,9	1937/1938
1932/1933	65	100	57	87,9	60	92,3	58	89,2	63	96,9	43	66,1	31	47,7	1938/1939
Razem	545	100	520	95,4	504	92,5	477	87,5	419	76,9	323	59,3	241	44,2	

* Po potrąceniu ruchu uczniów podczas roku szkolnego.

Jeśli za podstawę badań odsiewu w latach okupacji przyjmiemy rok kończenia klasy siódmej, to stwierdzimy, że odsetek uczniów kończących klasą siódmą w pierwszym roku wojny, tj. roku szkolnym 1939/1940, przewyższył odsetek absolwentów z roku szkolnego 1938/1939 (41,1; 49,2). Jednakże ten rocznik uczniów ukończył 6 klas przed wybuchem wojny, a dopiero ostatni rok jego nauki przypadł na okres wojny. Nic też dziwnego, że nie nastąpiły zmiany w odsiewie. Od drugiego roku wojny obserwujemy stały spadek odsetka absolwentów. Spadek ten utrzymał się przez cały okres wojny. O ile przed wybuchem wojny kończyło szkołę 44,2% uczniów, to odpowiedni odsetek lat okupacji wynosi 36,6, a więc spada o 7,6 (patrz tab. 3). Wpłynęło na to poważne zubożenie mieszkańców Wiskitek w czasie wojny, w szczególności ludności utrzymującej się z pracy najemnej, oraz atmosfera wojny, terroru i niepewności jutra demoralizująco odbijająca się zarówno na psychice rodziców, jak też i dzieci.

Wpływ okupacji na wielkość odsiewu można zaobserwować również w pierwszych latach powojennych. Roczniki uczniów rozpoczynające naukę podczas wojny w niewielkich odsetkach kończą klasę siódmą, dotyczy to zwłaszcza absolwentów pierwszych lat powojennych (lata szkolne 1945–1948). Ponieważ analizę odsiewu uczniów w okresie międzywojennym przeprowadzaliśmy wyłącznie na grupie uczniów rozpoczynających i kończących szkołę w latach 1923–1939 zastosujemy analogiczną zasadę przy analizie odsiewu uczniów w latach powojennych. W tym celu z rozważań wyłączymy 6 roczników absolwentów 7 klasy, którzy naukę rozpoczęli podczas okupacji, i zajmiemy się tylko tymi rocznikami uczniów, które rozpoczynały i kończyły naukę już w latach powojennych. Takich roczników jest 9. Na przestrzeni lat 1945–1954 rozpoczęło naukę w szkole w Wiskitkach 317 uczniów, ukończyło klasę siódmą 196 uczniów (61,8%). Jak widzimy więc, w porównaniu do odsiewu z lat międzywojennych nastąpił poważny postęp w dziedzinie upowszechniania oświaty wśród mieszkańców Wiskitek i okolicznych wsi: obecnie kończy szkołę o blisko 18% uczniów więcej, niż to miało miejsce w okresie przedwojennym. W tym miejscu poprzestaniemy tylko na skonstatowaniu faktu, nie wdając się w bliższą analizę czynników wywołujących omawiane przemiany. Czynimy to zarówno we wstępie artykułu, jak też w dalszych jego paragrafach.

Odsetek uczniów rozpoczynających naukę w klasie pierwszej i kończących klasę siódmą zdradza tendencję zwyżkującą (ilustruje to tab. 4).

W latach międzywojennych największy odsetek pierwszoklasistów kończących szkołę znajdujemy w latach 1935–1937. W ostatnich latach przed wybuchem wojny odsetek ten jednak gwałtownie spada.

W okresie okupacji występuje niewielka tendencja zniżkowa, a lata powojenne charakteryzują się poważnym spadkiem odsiewu i wzrostem odsetka uczniów kończących szkołę.

Tabela 3. Odsiew uczniów Polaków w 7-klasowej szkole w Wiskitkach w latach okupacji niemieckiej*

Rok rozpoczęcia nauki	I klasa		II klasa		III klasa		IV klasa		V klasa		VI klasa		VII klasa		Rok ukończenia szkoły
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	
1933/1934	61	100	49	83,0	57	93,4	56	91,8	70	114,7	48	95,0	30	49,2	1939/1940
1934/1935	83	100	59	71,1	53	63,9	54	65,1	55	66,3	39	47,0	27	32,5	1940/1941
1935/1936	75	100	67	89,3	63	84,0	50	66,7	43	57,3	47	62,7	22	29,3	1941/1942
1936/1937	67	100	63	94,0	68	101,5	61	91,0	54	80,6	40	59,7	29	43,3	1942/1943
1937/1938	69	100	60	87,0	59	85,5	64	92,8	48	69,6	41	59,4	27	39,1	1943/1944
1938/1939	60	100	60	100	62	103,3	59	98,3	45	75,0	27	45,0	17	28,3	1944/1945
Razem	415	100	358	86,3	362	87,1	344	82,9	315	75,9	242	58,3	152	36,6	1939/1945

* Po potrąceniu ruchu uczniów

Tabela 4. Odsiew uczniów w 7-klasowej szkole w Wiskitkach w latach 1945–1960

Rok rozpoczęcia nauki	I klasa		II klasa		III klasa		IV klasa		V klasa		VI klasa		VII klasa		Rok ukończenia nauki
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	
1945/1946	52	100	40	76,9	36	69,2	38	73,0	39	75,0	26	50,0	24	46,2	1951/1952
1946/1947	39	100	21	53,8	30	76,9	32	82,0	32	82,0	33	84,6	21	53,8	1952/1953
1947/1948	38	100	34	89,5	40	105,3	51	134,2	38	100,0	39	102,6	20	52,6	1953/1954
1948/1949	27	100	27	100,0	22	81,5	39	144,4	33	122,2	35	129,6	18	66,7	1954/1955
1949/1950	28	100	29	103,6	30	107,1	28	100,0	28	100,0	34	121,4	22	78,6	1955/1956
1950/1951	32	100	28	87,5	32	100,0	29	90,6	23	71,9	27	71,9	19	59,4	1956/1957
1951/1952	29	100	30	103,4	33	113,8	38	131,0	35	120,7	29	100,0	25	86,2	1957/1958
1952/1953	33	100	38	115,2	37	112,1	38	115,2	36	109,0	27	81,8	19	57,6	1958/1959
1953/1954	39	100	38	97,4	47	120,5	43	110,3	45	115,4	39	100,0	28	71,8	1959/1960
Razem	317	100	285	89,9	307	96,8	336	105,9	309	97,5	289	91,1	196	61,8	1951–1960

Absolwenci szkoły

Dotychczas staraliśmy się przedstawić, jaki odsetek uczniów rozpoczynających edukację docierał do siódmej klasy i pomyślnie ją kończył. Wobec braku szczegółowych materiałów dotyczących pochodzenia ucznia i szeregu innych danych zmuszeni byliśmy ograniczyć zakres analizy tego interesującego zjawiska. Obecnie zajmemy się bliżej tylko jedną wybraną grupą uczniów szkoły w Wiskitkach, mianowicie absolwentami, o których zebraliśmy więcej szczegółowych danych. Interesują nas zmiany, jakie nastąpiły w ciągu ostatnich 35 lat w strukturze płci, miejscu zamieszkania i pochodzeniu społecznym absolwentów szkoły.

Na przestrzeni ostatnich 35 lat 7 klasę ukończyło 775 uczniów. Z liczby tej 314 (40,5%) ukończyło szkołę w okresie przedwojennym, 152 (19,6%) – w czasie okupacji i 309 (39,9%) – po wojnie.

Tabela 5. Absolwenci szkoły w Wiskitkach w latach 1925–1960 – według płci

Rok szkolny (lata)	Razem		Dziewczęta		Chłopcy	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%
1925–1939	314	100	134	42,7	180	57,3
1939–1945	152	100	71	46,7	81	53,3
1945–1960	309	100	175	56,6	134	43,4
Razem	775	100	380	49,0	395	51,0

Wśród absolwentów szkoły znalazło się 395 chłopców (51%) i 380 dziewcząt (49%) (patrz tab. 5). Jakkolwiek globalnie dziewczęta niemal w tym samym stopniu co chłopcy kończyły szkołę podstawową, to jednak w okresie przedwojennym i w czasie wojny odsetek chłopców kończących szkołę był znacznie większy niż odsetek dziewcząt. W okresie powojennym nastąpił widoczny zwrot w tej dziedzinie. Na przestrzeni lat 1945–1960 tylko 43,4% wśród absolwentów tego okresu stanowili chłopcy, zaś 56,6% – dziewczęta. O ile autorowi wiadomo, ten stan rzeczy nie da się wytłumaczyć zakłóceniami demograficznymi w proporcjach płci na terenie Wiskitek i okolicznych wsi. W wyniku wojny zmniejszyła się, co prawda, liczba dorosłej ludności płci męskiej, nie mogło to jednak dotyczyć dzieci w wieku szkolnym. Tak więc przewaga liczbowa dziewcząt absolwentek szkoły w Wiskitkach nad liczbę chłopców kończących szkołę spowodowana została innymi przyczynami. Do nich w pierwszym rzędzie należy zmiana w opinii społecznej, dotyczącej roli, jaką dziewczęta mają odegrać w życiu. W okresie międzywojennym panowało dość rozpowszechnione przekonanie zarówno w środowisku wiejskim, jak i małomiasteczkowym – które trybem życia niewiele odbiegało od życia społeczności wiejskich – że kobieta jest przeznaczona wyłącznie do pracy w gospodarstwie domowym. W tej sytuacji finansowanie nauki córek było w opinii wielu rodziców rzeczą bezużytecz-

ną. W okresie powojennym sytuacja ulega stopniowej przemianie. Praca zawodowa kobiet stała się zjawiskiem powszechnym. Bliski i codzienny kontakt z miastem nie pozostał bez wpływu na postawy rodziców wobec kształcenia dzieci. Przekonanie o konieczności kształcenia córek staje się w równym stopniu powszechne co i opinia o potrzebie kształcenia synów.

Wśród absolwentów – dzieci mieszkańców Wiskitek – w latach 1925–1939 dominowała młodzież pochodzenia chłopskiego (patrz tab. 6), drugie miejsce zajmowali absolwenci o przynależności społecznej drobnomieszczańskiej, trzecie zaś – dzieci robotników.

Tabela 6. Absolwenci szkoły zamieszkali w Wiskitkach w czasie uczęszczania do niej w latach 1925–1960 według pochodzenia społecznego

Pochodzenie społeczne	Razem lata		Lata					
	1925–1960		1925–1939		1939–1945		1945–1960	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
Chłopskie	131	30,3	63	35,8	28	38,4	40	21,8
Robotnicze	142	32,9	41	23,3	18	24,7	83	45,4
Drobnomieszczańskie	122	28,2	55	31,3	18	24,7	49	26,8
Pracownicy umysłowi	12	2,8	3	1,7	5	6,8	4	2,2
Inne	17	3,9	6	3,4	4	5,4	7	3,8
Brak danych	8	1,9	8	4,5	–	–	–	–
Razem	432	100	176	100	73	100	183	100

Skład społeczny uczniów z lat 1925–1939 nie odpowiadał rzeczywistemu składowi społecznemu mieszkańców Wiskitek. Rolnicy w Wiskitkach w owym czasie stanowili niewiele więcej niż 1/3 zawodowo czynnych głów rodzin. Drobnomieszczaństwo było również relatywnie niewielką grupą społeczną, liczącą około 15% rodzin (wśród polskiej ludności), jednakże ta klasa społeczna w grupie absolwentów szkoły reprezentowana jest przez ponad 30% ogółu absolwentów. Fakt ten świadczy o tym, że w środowisku drobnomieszczańskim przywiązywano więcej wagi niż w innych klasach społecznych do kształcenia dzieci. Nie można zapominać również i o tym, że drobni kupcy i rzemieślnicy mieli względnie dobrą pozycję materialną, co umożliwiało im realizację zamierzeń w dziedzinie kształcenia dzieci. Największą pod względem liczebności klasę społeczną w Wiskitkach stanowili najemni pracownicy fizyczni, zarówno wyrobnicy, jak też robotnicy przemysłowi wykwalifikowani i niewykwalifikowani. Ponieważ nie dysponujemy dokładnymi danymi statystycznymi o wielkości tej klasy, ustaliliśmy szacunkowo odsetek głów rodzin utrzymujących się z pracy najemnej. Odsetek ten mieści się w granicach 40–50. Wśród kończących szkołą podstawową stosunkowo najmniej było dzieci robotników.

Tabela 7. Struktura zawodowa Polaków mieszkańców Wiskitek wg zajęcia głowy rodziny w latach przedwojennych i powojennych (dane szacunkowe)

Kategorie społeczne (głowy rodziny)	Lata przedwojenne		Lata powojenne	
	liczba	%	liczba	%
Rolnicy	139 ^b	34,8	97	19,8
Rzemieślnik, kupiec	58 ^c	14,5	27	5,5
Robotnicy	} 203 ^d	50,7	316	64,4
Pracownicy umysłowi			22	4,3
Inne			21	4,3
Brak danych			8	1,7
Ogółem	400 ^a	100	491 ^e	100

a Tylko katolickie rodziny z roku 1927.

b Wzięci pod uwagę rolnicy z roku 1937/1938 i posiadacze 2 i więcej hektarowych gospodarstw.

c Liczba podatników podatku od szyldu z r. 1933/1934.

d Nie posiadamy bliższych danych o strukturze zawodowej tej grupy.

e Dane z 1951 r. wg książki meldunkowej.

Po wojnie, w latach 1945–1960 dokonały się poważne przemiany w składzie społecznym absolwentów szkoły. Przemiany te są w dużym stopniu związane ze zmianami w składzie społecznym mieszkańców Wiskitek, jak też z przemianami w położeniu materialnym mieszkańców miasteczka i zmianami w świadomości społecznej rodziców. Strukturę społeczną głów rodzin według stanu z 1951 r. przedstawia tab. 7. Z tabeli tej wynika, że wszystkie klasy społeczne uległy poważnym przemianom. Poważnie zmniejszył się odsetek rolników i drobnomieszczan, wzrósł natomiast odsetek robotników. Odpowiednio do zmniejszenia się odsetka osób trudniących się rolnictwem spadł również odsetek uczniów pochodzenia chłopskiego, gwałtownie natomiast wzrósł odsetek absolwentów pochodzenia robotniczego i relatywnie wzrósł poważnie odsetek uczniów o przynależności społecznej drobnomieszczańskiej. Nie przeprowadzamy w tym miejscu bardziej dokładnych porównań ze względu na to, że struktura społeczna mieszkańców Wiskitek wykazywała w latach 1945–1960 znaczną ruchliwość i dynamiką (np. w latach powojennych poważnym przemianom ilościowym ulegała klasa drobnomieszczańska; o ile bezpośrednio po wojnie było kilkudziesięciu rzemieślników i dwunastu drobnych kupców, to już w roku 1952/1953, z którego pochodzą cytowane przez nas dane, stan liczbowy rzemieślników i kupców znacznie się zmniejszył (prywatny handel uległ całkowitej likwidacji). Stąd przeprowadzone przez nas porównania noszą tylko ogólnie informujący charakter i nie mogą być traktowane jako ścisłe. W latach wojny, w przeciwieństwie do lat powojennych, wzrósł wśród absolwentów odsetek uczniów pochodzenia chłopskiego. Natomiast spadł o ponad 6% udział uczniów wywodzących się z klasy drobnomieszczańskiej, przy równym mniej więcej odsetku absolwentów pochodzenia robotniczego.

Procesy upowszechniania się wykształcenia wyższego niż podstawowe

Powojenna zmiana charakteru miasteczka poważnie wpłynęła na procesy upowszechniania się wykształcenia wyższego niż podstawowe wśród młodzieży Wiskitek i okolicznych wsi. Złożyło się na to wiele przyczyn: likwidacja bezrobocia, stabilizacja materialna mieszkańców miasteczka utrzymujących się z pracy najemnej, wprowadzenie stałej komunikacji autobusowej z Żyrardowem oraz realizacja przez władze państwowe bezpłatnej nauki. Jak już podawaliśmy, w okresie międzywojennym większość mieszkańców Wiskitek, utrzymujących się z pracy najemnej, podejmowała się bądź różnych prac dorywczych na terenie Wiskitek, bądź znajdowała zatrudnienie w pobliskim majątku i cukrowni Guzów. Ich zarobki z trudem starczały na skromne utrzymanie rodziny. Na luksus uczenia dzieci nie mogli sobie w żadnym przypadku pozwolić. Należy dodać, że powojenny duży popyt na siłą roboczą spowodował podejmowanie pracy zarobkowej przez wielu rolników. W ten sposób duża grupa ludności rolniczej poważnie podniosła swój standard życiowy. Po wojnie w Wiskitkach już od szeregu lat istnieje stan pełnego zatrudnienia. Fakt ten rodzi pewne skutki o charakterze kulturowym. Po pierwsze, powstaje w wielu rodzinach potencjalna możliwość zaspokojenia potrzeb „drugiego rzutu”, nazwijmy tak umownie potrzeby w dziedzinie kultury i oświaty. Po wtóre, poprzez pracę w mieście i kontakty towarzyskie w zakładzie pracy pracownicy – mieszkańcy Wiskitek, przejmują nowe, miejskie wzory życiowe, co znajduje również wyraz w nowych potrzebach, dotyczących kształcenia dzieci. Dodajmy wreszcie, że część powojennych absolwentów szkoły w Wiskitkach jest potomkami przedwojennych uczniów tejże szkoły, a więc ludzi o pewnym wykształceniu, podczas gdy roczniki uczniów z lat przedwojennych były dziećmi w pewnej części analfabetów, a w przytłaczającej większości półanalfabetów, posiadających zaledwie od 1 do 3 lat nauki w szkole.

Spośród 775 absolwentów, którzy ukończyli w latach 1925–1960 szkołę w Wiskitkach, naukę w różnych typach szkół kontynuowało 45% absolwentów. Zajmujemy się jedynie losami absolwentów 7 klasy. Nie śledzimy dalszej nauki trudnej do ustalenia liczby uczniów, którzy przed wojną i po wojnie po 6 klasach szkoły powszechnej poszli do szkół średnich. Zjawisko to, jak informowała nas kierowniczka szkoły, która już od ponad 37 lat pracuje w szkole w Wiskitkach, występowało w minimalnym zakresie.

W porównaniu do okresu międzywojennego po wojnie odsetek uczniów kontynuujących dalszą naukę wzrósł dwukrotnie. Choć brak danych nie pozwala dokładnie ustalić ilu absolwentów z lat 1925–1939 uczyło się dalej, powojenny postęp w dziedzinie upowszechnienia wykształcenia ponadpodstawowego jest bezsporny.

Poważnym przemianom uległ również kierunek dalszej nauki obierany przez absolwentów szkoły w Wiskitkach (tab. 8).

Tabela 8. Dalsza nauka absolwentów szkoły w Wiskitach według typu szkoły i lat zakończenia nauki

Lata kończenia szkoły	Razem		Rodzaj szkoły				Brak danych
	liczba	%	nie uczyli się dalej	średnia zawodowa	średnia ogólnokształcąca	wyższa	
1925–1939	314	100	63,5	9,8	13,7	1,6	11,4
1939–1945	152	100	54,6	14,5	15,1	5,3	10,5
1945–1960	309	100	46,6	36,2	12,3	2,0	2,9
Razem	775	100	55,0	21,3	13,5	2,4	7,8

W latach 1925–1939 więcej absolwentów szło do szkół ogólnokształcących niż do zawodowych. Roczniki okupacyjne absolwentów mniej więcej w równym stopniu wybierały szkoły zawodowe i ogólnokształcące. Inaczej zgoła układają się odsetki uczniów wybierających dalszy kierunek nauki po wojnie. Na czoło wysuwa się zdecydowanie szkoła zawodowa. Blisko 3-krotnie więcej uczniów-absolwentów szkoły w Wiskitkach wstąpiło do szkół zawodowych niż do ogólnokształcących. Złożyło się na to kilka przyczyn. W pierwszym rzędzie należą do nich przyczyny natury obiektywnej. W okresie przedwojennym liczba szkół zawodowych była stosunkowo mała. Nie było takich szkół w Żyrardowie – mieście najbliższym położonym od Wiskitek, a co za tym idzie predysponowanym do zaspokojenia potrzeb mieszkańców miasteczka w dziedzinie oświaty. Szkoły zawodowe w Żyrardowie powstały w latach powojennych. Jednakże powstanie szkół zawodowych w Żyrardowie stworzyło tylko możliwość korzystania z nich przez absolwentów szkoły w Wiskitkach. Sam fakt dużego napływu do szkół zawodowych młodzieży badanego miasteczka należy interpretować jeszcze innymi dodatkowymi czynnikami. Do nich należy głównie deprecjacja w świadomości społecznej mieszkańców Wiskitek kariery urzędniczej. O ile przed wojną obok zawodu rolnika czy pozycji drobnomieszczanina (kupca, rzemieślnika) najatrakcyjniejszym wzorem kariery była kariera urzędnika, to w okresie powojennym zaczyna się cieszyć dużym uznaniem wzór zawodowy wysoko kwalifikowanego fachowca. Przed wojną zdobycie wykształcenia ogólnokształcącego było uważane przez mieszkańców Wiskitek za duże osiągnięcie. W warunkach powojennych relatywnie niskie uposażenie urzędnicze odstraszało praktycznie myślących mieszkańców miasteczka od wysyłania dzieci do szkół ogólnokształcących. Traktowanie natomiast gimnazjum jako szkoły ułatwiającej dostęp dzieciom na wyższe uczelnie nie występuje w badanej społeczności jako motyw wyboru rodzaju szkoły do dalszej nauki dziecka z tej przyczyny, że ambicje kształcenia dzieci na wyższych uczelniach nie zostały jeszcze w dostatecznym stopniu rozbudzone. Ukończenie szkoły średniej zawodowej ma tę jeszcze wyższość nad szkołą ogólnokształcącą – z czego zarówno dzieci, jak i rodzice zdają sobie sprawę – że umożliwia prócz zdobywania dodatkowych zarobków ewentualną praktykę prywatną.

Tabela 9. Dalsza nauka absolwentów 7-klasowej szkoły w Wiskitkach w latach 1925–1960 wg płci

Lata nauki	Płeć	Razem liczba badanych osób		W tym nie uczęło się dalej		Szkoła niższa zawodowa lub średnia zawodowa nieukończona		Szkoła ogólnokształcąca nieukończona		Szkoła średnia zawodowa ukończona		Szkoła średnia ogólnokształcąca ukończona		Wyszła nieukończona		Wyszła ukończona		Brak danych	
		liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
1925–1960	Razem	775	100	426	55,0	94	12,1	50	6,5	71	9,2	54	7,0	7	0,9	12	1,5	61	7,8
	Chłopcy	395	100	206	52,2	64	16,2	18	4,6	51	1,3	15	3,8	4	1,0	4	1,0	33	8,3
	Dziewczęta	380	100	220	57,9	30	7,9	32	8,4	20	5,3	39	10,2	3	0,8	8	2,1	28	7,4
1925–1939	Razem	314	100	199	63,5	24	7,6	32	10,2	7	2,2	11	3,5	–	–	5	1,6	36	11,4
	Chłopcy	180	100	107	59,5	22	12,2	14	7,8	6	3,3	7	3,9	–	–	3	1,6	21	11,7
	Dziewczęta	134	100	92	68,7	2	1,5	18	13,4	1	0,7	4	3,0	–	–	2	1,5	15	11,2
1939–1945	Razem	152	100	83	54,6	13	8,6	7	4,6	9	5,9	16	10,5	1	0,7	7	4,6	16	10,5
	Chłopcy	81	100	47	58,0	13	16,1	3	3,7	4	5,0	5	6,2	1	1,2	1	1,2	7	8,6
	Dziewczęta	71	100	36	50,7	–	–	4	5,6	5	7,0	11	15,5	–	–	6	8,5	9	12,7
1945–1960	Razem	309	100	144	46,6	57	18,4	11	3,6	55	17,8	27	8,7	6	2,0	–	–	9	2,9
	Chłopcy	134	100	52	38,8	29	21,6	1	0,7	41	30,6	3	2,3	3	2,3	–	–	5	3,7
	Dziewczęta	175	100	92	52,6	28	16,0	10	5,7	14	8,0	24	13,7	3	1,7	–	–	4	2,3

Zwracaliśmy już uwagę na fakt, iż w latach powojennych w większym stopniu niż to miało miejsce w latach ubiegłych kończą szkołę dziewczęta; postawiliśmy hipotezę: fakt ten wiąże się z przemianami w poglądach rodziców na miejsce kobiety w życiu społecznym. Hipotezę tę potwierdzają również dalsze losy absolwentek szkoły. Odsetek dziewcząt uczących się dalej po zakończeniu szkoły podstawowej stale rośnie. Wśród absolwentek z lat 1925–1939 tylko 31,3% dziewcząt po ukończeniu szkoły podstawowej uczyło się dalej; w grupie powojennych absolwentek naukę kontynuuje 47,4% (tab. 9). Jakkolwiek odsetek dziewcząt uczących się dalej zdradza tendencję zwykłą, to wciąż jednak pozostają one w tyle za chłopcami.

Przynależność społeczna wielorako oddziałuje na dalsze losy absolwentów szkoły. Nie bez znaczenia jest tu z jednej strony stopień zamożności rodziców dziecka, z drugiej zaś – poziom kulturalny rodziców, w znacznym stopniu determinowane przez przynależność klasową. Na rolę obu wymienionych czynników zwracali uwagę autorzy studium *Wychowanie w środowisku małomiasteczkowym*⁶. Stwierdzili oni, że poziom postępów w nauce uzależniony jest od przynależności społecznej dziecka. I tak, najlepsze postępy osiągały dzieci inteligentów, na drugiej pozycji były dzieci kupców i rzemieślników, na trzeciej – chłopów, ostatnie zaś miejsce zajmowali synowie i córki wyrobników. Stosunek do nauki dzieci w grupie wyrobników (pracowników najemnych) tak charakteryzują autorzy; „...wyrobnicy są nieprzychylni szkole, kiedy im się zwraca uwagę, żeby dopilnowali dzieci, mówią: «przecie ta moja córka nie będzie guwernantką ani nauczycielką, żeby się miała tyle uczyć, wystarczy żeby się umiała podpisać»”. Inaczej zgoła przedstawiają autorzy stosunek rzemieślników i chłopów do szkoły. Przedstawiciele obu wymienionych klas doceniali w pełni rolę szkoły i czynili wiele starań, by dzieci ich zdobyły możliwie największy zasób wiedzy. Duże znamiona podobieństwa do podanego wyżej opisu wykazywały również postawy mieszkańców Wiskitek z lat 1925–1939. Świadczą o tym wywiady przeprowadzone przez nas z absolwentami szkoły z tego okresu. Dopiero lata powojenne i towarzyszące im przemiany w życiu społecznym miasteczka zmieniły opinie rodziców w dziedzinie dalszego kształcenia dzieci.

Wśród absolwentów pochodzenia chłopskiego kończących szkołę w latach 1925–1939 tylko 27,1% kontynuowało naukę. W grupie absolwentów kończących szkołę w latach okupacji i po wojnie odpowiednie odsetki uczniów znacznie wzrosły i wynoszą odpowiednio; 36,5 i 50. Przemianie uległ nie tylko odsetek uczniów uczących się dalej, ale również kierunek ich dalszej nauki oraz liczba lat uczenia się (tab. 10).

Z przytoczonej tabeli wynika, że nastąpił poważny wzrost liczby absolwentów kończących naukę w szkołach średnich zawodowych przy jednoczesnym utrzymaniu się na tym samym poziomie odsetka uczniów, kończących szkołę ogólnokształcącą. Możemy więc stwierdzić, że główny kierunek edukacji młodzieży chłopskiej to szkoły zawodowe.

⁶ Potwierdza tę hipotezę praca zbiorowa pod redakcją Z. Mysłakowskiego, *Wychowanie w środowisku małomiasteczkowym*, Warszawa 1934, s. 122, 123, 118.

Tabela 10. Absolwenci 7-klasowej szkoły w Wiskitkach w latach 1925–1960 wg rodzaju kończonych szkół i pochodzenia społecznego

Pochodzenie społeczne	Lata zakończenia nauki w szkole podstawowej	Razem		Nie uczyło się dalej		Kończyli niższe szkoły zawodowe lub przegrali w średniej szkole zawodowej		Posiadają wykształcenie ogólno-średnie lub nieukończone		Posiadają wykształcenie średnie ogólno-kształcące		Posiadają wykształcenie wyższe lub nieukończone		Brak danych	
		liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
Chłopskie	1925–1939	147	100	107	72,9	14	9,5	13	8,8	4	2,7	4	2,7	1	0,7
	1939–1945	82	100	52	63,5	7	8,5	2	2,4	5	6,1	5	6,1	4	4,9
	1945–1960	128	100	64	50,0	21	16,4	3	2,4	21	16,4	4	3,1	4	3,1
Robotnicze	1925–1939	51	100	32	62,7	8	15,7	5	9,8	3	5,9	2	3,9	1	2,0
	1939–1945	22	100	14	63,6	3	13,7	1	4,5	1	4,5	3	13,7	–	–
	1945–1960	112	100	56	50,0	23	20,5	6	5,4	20	17,9	4	3,6	3	2,6
Robotniczo-chłopskie	1925–1939	6	100	6	100,0	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
	1939–1945	8	100	4	50,0	1	12,5	–	–	–	–	1	12,5	2	25,0
	1945–1960	2	100	–	–	–	–	–	–	–	2	100,0	–	–	–
Drobnomieszczańskie	1925–1939	61	100	44	72,1	2	3,3	9	14,8	–	–	3	4,9	3	4,9
	1939–1945	20	100	11	55,0	2	10,0	2	10,0	2	10,0	2	10,0	1	5,0
	1945–1960	53	100	19	35,8	12	22,6	1	1,9	13	24,5	5	9,5	2	3,8
Inne	1925–1939	11	100	3	27,3	–	–	3	27,3	–	–	2	18,2	1	9,0
	1939–1945	11	100	1	9,1	–	–	2	18,2	1	9,1	3	27,2	3	27,3
	1945–1960	11	100	4	36,4	2	18,2	1	9,1	1	9,1	3	27,2	–	–
Brak danych	1925–1939	38	100	7	18,4	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
	1939–1945	9	100	1	11,1	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
	1945–1960	3	100	1	33,3	–	–	–	–	–	–	1	33,3	–	–

Młodzież robotnicza Wiskitek w większym odsetku, niż to miało miejsce w przypadku młodzieży drobnomieszczańskiej i młodzieży chłopskiej, kontynuowała naukę po ukończeniu szkoły. Podobnie jak w przypadku młodzieży chłopskiej i w tej grupie nastąpił wzrost odsetka uczniów kończących szkoły zawodowe. Nie nastąpił jednakże wśród młodzieży robotniczej – co występowało wśród absolwentów pochodzenia chłopskiego – wzrost odsetka uczniów kończących szkołę średnią ogólnokształcącą. Należy stwierdzić, że szkoły ogólnokształcące (z wyjątkiem okresu okupacji) nie cieszyły się uznaniem wśród młodzieży robotniczej, a ci, którzy je zaczęli, w pewnej części poprzestawali na kilku latach nauki. Charakterystyczną cechą dalszej nauki młodzieży robotniczej jest to, że w historii szkoły żaden z jej przedstawicieli, w przeciwieństwie do młodzieży innych klas społecznych, nie ukończył jeszcze szkoły wyższej, a nawet nie ma wśród niej osoby z niepełnym wykształceniem wyższym. Ambicje kończenia studiów wyższych nie zostały jeszcze rozbudzone w środowisku robotniczym Wiskitek. Nie mają takich ambicji ani rodzice, ani dzieci. Być może, że pierwsi studenci szkół wyższych pochodzenia robotniczego z Wiskitek dopiero uczą się w szkołach średnich. Należy pamiętać, że większość obecnych robotników mieszkańców Wiskitek to robotnicy „nowi”, w pierwszym pokoleniu. Często są to ludzie o minimalnym wykształceniu, przedwojenni wyrobnicy lub robotnicy niewykwalifikowani. W świadomości tej grupy fakt ukończenia szkoły podstawowej, a w najlepszym przypadku szkoły średniej, przez ich dziecko traktowany jest jako poważne osiągnięcie i awans społeczny.

Największe przemiany zaszły w grupie młodzieży pochodzącej ze środowiska drobnomieszczańskiego. O ile w okresie przedwojennym uczyło się dalej 27,9% absolwentów wywodzących się z tej klasy, to w latach 1945–1960 odpowiedni odsetek wynosi 64,2. Czym wywołana jest tak poważna zmiana? W pierwszym rzędzie zdecydowała o tym bezpłatność nauki. Ulga ta trafiła na bardzo podatny grunt. Rzemieślnicy i kupcy dawno już bowiem uświadomili sobie potrzebę kształcenia dzieci – bezpłatność nauki pozwoliła na realizację ich chęci. Po wtóre, rzemieślnicy – a przynajmniej ich część – w porównaniu do okresu przedwojennego poprawili swoje położenie materialne.

Podobne przemiany zaszły w nauce młodzieży chłopskiej: wzrósł znacznie odsetek uczniów kończących szkoły zawodowe przy jednoczesnym spadku odsetka uczniów o niepełnym średnim ogólnokształcącym wykształceniu i wzroście odsetka absolwentów z wykształceniem ogólnokształcącym średnim ukończonym.

Godny odnotowania jest również fakt, że w latach powojennych pierwsze dzieci rzemieślników zetknęły się ze szkołami wyższymi. W latach 1925–1939 w szkołach wyższych studiowały wyłącznie dzieci pochodzenia chłopskiego.

Ruchliwość społeczna absolwentów szkoły w Wiskitkach

W tym paragrafie analizować będziemy losy wszystkich absolwentów szkoły z lat 1925–1955 bez względu na ich miejsce zamieszkania w czasie chodzenia do szkoły. Analizą objęci zatem zostaną zarówno ci absolwenci, którzy uczęszczając do szkoły zamieszkiwali Wiskitki, jak również pokaźna grupa uczniów zamieszkujących

w czasie nauki pobliskie wsie. Do analizy wzięliśmy wszystkie roczniki absolwentów z lat przedwojennych i okupacyjnych. Natomiast z lat powojennych uwzględniliśmy 10 najwcześniejszych roczników absolwentów (z lat 1945–1955), ponieważ uczniowie późniejszych roczników jeszcze często się uczą, a co za tym idzie, nie mogli zmienić ani przynależności społecznej, ani też miejsca zamieszkania.

Rozmiary ruchliwości społecznej absolwentów z różnych okresów kończenia szkoły są w pewnym stopniu nieporównywalne. Na przeszkodzie bowiem stoją dwa czynniki: po pierwsze – w przypadku roczników przedwojennych i z lat okupacji nie posiadamy informacji, w jakim okresie czasu zmienili oni przynależność społeczną, a po drugie – absolwenci z lat przedwojennych i okupacyjnych mieli znacznie więcej czasu na zmiany zarówno miejsca zamieszkania, jak i przynależności społecznej niż absolwenci powojenni. Ponieważ jednak skądinąd wiemy, że możliwości wyjścia z rodzinnej klasy społecznej, jak i zmiana miejsca zamieszkania były w latach międzywojennych bardzo utrudnione, to należy założyć hipotetycznie, acz z dużym stopniem prawdopodobieństwa, że większość przemian w statusie społecznym i miejscu zamieszkania dokonała się w badanej grupie w latach powojennych.

Omawiać będziemy przemiany ruchliwości społecznej przedstawicieli trzech podstawowych klas społecznych: chłopskiej, robotniczej i drobnomieszczańskiej, nie analizujemy ruchliwości społecznej absolwentów wywodzących się z innych klas i warstw społecznych ze względu na ich znikomą liczbę.

Od czasów powstania Żyrardowa, wybudowania kolei warszawsko-wiedeńskiej, a w późniejszych czasach – wybudowania szosy łączącej Wiskitki z większymi skupiskami miejskimi zapoczątkowane zostały na większą skalę kontakty mieszkańców miasteczka z dużymi miastami.

W badanym przez nas okresie wiedza o warunkach życia miejskiego wśród mieszkańców Wiskitek była już od dawna mocno zakorzeniona. Od wielu lat w świadomości mieszkańców funkcjonował stereotyp miasta jako miejsca zamieszkania wyróżniającego się wieloma korzystnymi dla człowieka cechami. W pierwszym rzędzie na powstawanie pozytywnych opinii o mieście wpływały względy natury bytowej. W większym mieście łatwo jest o pracę. W mieście człowiek korzysta z wielu udogodnień komunalnych. Miasto stwarza możliwości dostatniego życia; ponadto obok ułatwień w wyszukaniu pracy dostarcza większego jej wyboru, zwiększa prawdopodobieństwo znalezienia pracy lekkiej; tu można się wybić. W okresie międzywojennym i powojennym byli mieszkańcy Wiskitek, którym udało się przenieść na stałe do miasta, przy odwiedzaniu rodziny lub znajomych z okazji świąt i uroczystości rodzinnych byli widowym znakiem wyższości standardu życiowego mieszkańców miasta nad warunkami życia mieszkańców miasteczka będącego zresztą na poły wsią. Ich dostatnie stroje i opowieści o tym, co się w mieście dzieje, jaką mają pracę i jakie mieszkanie – były czynnikiem urabiającym, z jednej strony, pozytywną opinię o obfitości dóbr materialnych w mieście, a z drugiej zaś – pogłębiającym przekonanie o beznadziejności zamieszkiwania na stałe w Wiskitkach. Dla dziewcząt nieposażnych dodatkowym bodźcem wywołującym tęsknotę do zamieszkania w mieście była nadzieja na znalezienie odpowiedniego partnera życiowego. Wiele bowiem pańien, które emigrowały do miasta na stałe, znalazło dobrych i zamożnych mężów.

I tak np. w rodzinie X były trzy córki, dwie z nich przeprowadziły się na stałe do miasta w okresie przedwojennym, jedna zaś w okresie powojennym. Wszystkie one znalazły mężów wśród mieszkańców nowego miejsca zamieszkania: jedna kupca, druga – właściciela taksówki, trzecia zaś – urzędnika.

Nic dziwnego, że pragnienie zamieszkania na stałe w mieście, ukształtowane pod wpływem wymienionych okoliczności, było i jest nadal stałą częścią składową planów życiowych mieszkańców miasteczka. Pęd do zamieszkania w mieście wśród mieszkańców wsi był już opisywany w polskiej literaturze socjologicznej; wydaje się, że mechanizm jego powstawania w podobny sposób przedstawia się również na terenie małych miasteczek, znajdujących się na styku kultury miejskiej i wiejskiej.

Ambicje zamieszkania w mieście w okresie międzywojennym były hamowane przez trudności na rynku pracy, jak też przez fakt, że Wiskitki wciąż były lokalnym centrum handlu i usług, co stwarzało dla młodego pokolenia pewne możliwości urządzenia się na miejscu. Po wojnie ucieczka do miasta spotęgowana została z jednej strony upadkiem gospodarczym miasteczka, z drugiej zaś – dużą chłonnością rynku pracy, jak też wojennym wyludnieniem miast.

Obecnie trudno jest znaleźć mieszkańca Wiskitek, reprezentanta młodego pokolenia, który by wiązał swoje plany życiowe ze stałym zamieszaniem w miasteczku. Spośród 23 uczniów klasy 7 w roku szkolnym 1959/1960 tylko 3 wyraziło chęć zamieszkiwania na stałe w rodzinnej wsi lub w Wiskitkach. W tej liczbie tylko jeden uczeń pochodził z Wiskitek, pozostali dwaj – z okolicznych wsi. Ogromna większość uczniów chciałaby natomiast zmienić miejsce zamieszkania i osiedlić się bądź w Żyrardowie, bądź w Warszawie (patrz tab. 11).

Tabela 11. Odpowiedzi uczniów klasy 7 roku szkolnego 1959–1960 na pytanie: Gdzie chcą mieszkać na stałe?

Wyszczególnienie	Razem	Gdzie chcą mieszkać na stałe			
		Wiskitki lub wieś rodzinna	Żyrardów	Warszawa	inne miejsce za- mieszkania
Chłopcy	7	3	1	3	–
Dziewczęta	16	–	8	4	4
Razem	23	3	9	7	4

Zalety zamieszkania w mieście rozpatruje młodzież, podobnie jak dorośli, pod kątem ekonomicznym. Jednakże wielu podkreśla również względy natury kulturalnej, łatwiejszy dostęp do rozrywek. Oto kilka charakterystycznych odpowiedzi zwolenników zamieszkiwania w mieście: 1. Chłopiec zamieszkały w Wiskitkach, syn rzeźnika: „W mieście jest lepiej mieszkać, gdyż nie trzeba dojeżdżać, czyli są dobre warunki do pracy”, 2. Chłopiec zamieszkujący Wiskitki, syn kierowcy samo-

chodowego: „Lepiej mieszkać w mieście, ponieważ są lepsze warunki do pracy”. 3. Chłopiec, Wiskitki, syn kontrolera sanitarnego: „Lepiej jest mieszkać w mieście dlatego, gdyż są kina, teatry, muzea i wiele innych rozrywek”. 4. Dziewczynka, Wiskitki, córka organisty: „Lepiej mieszkać jest w mieście dlatego, że wszystko, co się chce kupić, jest na miejscu i są różne teatry i kina”. 5. Dziewczynka, Wiskitki, córka ślusarza-montera (wypowiedź nie na temat, ale pośrednio również chwali miasto): „W mieście jest lepiej mieszkać, gdyż wszystka inteligencja i ludzie tam mieszkający uważają, że na wsi to wszystko przychodzi łatwo i wszystkiego jest dość. Wszędzie do człowieka ze wsi odnoszą się z pogardą i zawsze wypominają, że wszystko ma. Tak jak w sądzie to uważają, że co dzień można zabijać jedną kurę i dawać dziecku, jeżeli gospodarz ma ich tylko 11. Przy tym nie chcą ze wsi przyjmować do szkoły”. 6. Dziewczynka, Wiskitki, córka piekarza: „Lepiej jest mieszkać w mieście, gdyż są lepsze warunki do nauki i do pracy, są wszelkie rozrywki”, 7. Dziewczynka, Wiskitki, córka mechanika: „Najlepiej mieszkać w mieście dlatego, że jest bardzo dobrze rozwinięty przemysł i że są dobre warunki do życia”. 8. Chłopiec, Wiskitki, syn robotnika: „Lepiej jest mieszkać w mieście dlatego, że są lepsze warunki życia”.

Dopóki Wiskitki stanowiły zamkniętą społeczność lokalną o nierozwiniętych ponadlokalnych kontaktach, dopóty migracje międzyklasowe – pionowa ruchliwość społeczna – występowały w bardzo ograniczonym zakresie.

Wykształcone w długotrwałym procesie historycznym dystanse społeczne między posiadającymi a nieposiadającymi sprawiały poważną trudność w przenikaniu jednostek z klas niższych do klas wyższych. Dzieci rolników pozostawały najczęściej rolnikami, wyrobników – wyrobnikami, rzemieślników i kupców – drobno-mieszczanami. Zmiany w przynależności społecznej poprzez ożenek były bardzo utrudnione ze względu na przestrzeganie zwyczaju, by para małżeńska była równą pozycją społeczną i położeniem ekonomicznym. Niewielkie szansę na wyjście z rodzimej klasy społecznej stwarzała szkoła, w szczególności w okresie, gdy zakres jej nauczania ograniczał się do trzech klas. Jedyną dostępną drogą do zmiany statusu społecznego dla przedstawicieli klas niższych (wyrobników i robotników), jak też małorolnych chłopów bądź właścicieli karłowatych gospodarstw, była wędrowka do miasta i zatrudnienie w charakterze robotnika przemysłowego. Z tej ostatniej drogi zmiany przynależności społecznej korzystała jednakże niewielka tylko grupa mieszkańców Wiskitek ze względu na trudności znalezienia pracy w mieście. Opisywany stan rzeczy utrzymał się mniej więcej do czasu odzyskania przez Polskę niepodległości. Przekształcenie szkoły w Wiskitkach z 3-klasowej elementarnej w 7-klasową powszechną sprawiło, że instytucja ta zaczęła odgrywać coraz większą rolę w życiu miasteczka i w kształtowaniu przyszłych losów jej uczniów, przynajmniej tej części, która przebyła szkołę do końca, a nie mówiąc już o tych, którzy uczyli się dalej. Zasadniczy jednakże przełom w usunięciu wszelkich barier krepujących ruchliwość społeczną młodego pokolenia dokonał się po drugiej wojnie światowej, w związku ze zmianą ustroju społecznego i ekonomicznego naszego kraju.

W badanym przez nas okresie (lata szkolne 1925–1955) ukończyło szkołę w Wiskitkach 316 uczniów pochodzenia chłopskiego – dzieci rolników zamieszkałych bądź w Wiskitkach, bądź w okolicznych wsiach. W tej liczbie znalazło się 147 osób,

które ukończyły szkołę w okresie międzywojennym (lata 1925–1939), 82 absolwentów z lat okupacji i 87 z lat powojennych. W chwili obecnej spośród ogółu tej grupy absolwentów zaledwie 11,1 % kontynuuje zawód ojców. Możemy więc śmiało stwierdzić, że szkoła była w tym przypadku czynnikiem umożliwiającym wyjście z klasy chłopskiej i przejście do innych klas i warstw społecznych. Być może wymieniony odsetek nie zupełnie odzwierciedla liczbę absolwentów pochodzenia chłopskiego, którzy pozostali rolnikami. Należy bowiem liczyć się z faktem, że część absolwentek, z ogólnej liczby 18,7%, które znalazły się w kategorii osób określonej mianem „przy mężu”, ma za współmałżonków rolników, a co za tym idzie, również należy do warstwy chłopskiej. W różnych okresach czasu kierunki ruchliwości społecznej absolwentów przedstawiały się odmiennie (tab. 12).

Tabela 12. Ruchliwość społeczna absolwentów pochodzenia chłopskiego z lat 1925–1955

Aktualna przynależność społeczna	Razem		Lata ukończenia szkoły					
			1925–1939		1939–1945		1945–1960	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
Chłopi	35	11,1	18	12,2	13	15,9	4	4,6
Robotnicy	69	21,8	22	15,0	23	28,0	24	27,6
Pracownicy umysłowi	65	20,6	23	15,7	20	24,4	22	25,3
Rzemieślnicy i kupcy	20	6,3	15	10,2	5	6,1	–	–
Niepracujące żony przy mężach	59	18,7	32	21,8	12	14,6	15	17,2
Inne	23	7,3	8	5,4	5	6,1	10	11,5
Brak danych	45	14,2	29	19,7	4	4,9	12	13,8
Razem	316	100	147	100	82	100	87	100

Zarysowują się głównie następujące tendencje.

1. Zanika zjawisko kontynuacji zawodu rodziców. O ile wśród absolwentów okresu przedwojennego jeszcze 12,2% osiadało na roli, a wśród absolwentów lat okupacji odpowiedni odsetek nawet wzrósł do 15,9, to powojenni absolwenci, którzy zostali rolnikami, wynoszą zaledwie 4,6%.

2. Zanika przepływ chłopów do klasy drobnomieszczańskiej. W okresie przedwojennym z każdej dziesiątki absolwentów jeden zostawał rzemieślnikiem lub kupcem. W latach okupacji odsetek ten spadł niemal o połowę, a w latach powojennych ani jeden absolwent nie zmienił swej przynależności społecznej w tym kierunku. Fakt ten jest związany ze zmianami w hierarchii społecznej miasteczka i deprecjacją zawodu rzemieślnika.

3. Absolwenci pochodzenia chłopskiego zasilają w coraz większym stopniu szeregi klasy robotniczej i warstwy pracowników umysłowych. Odsetek uczniów z lat okupacji i powojennych, którzy zostali robotnikami lub pracownikami, znacznie przewyższa odpowiedni odsetek absolwentów z lat przedwojennych. Wśród absol-

wentów z lat 1925–1939 30,7% zostało robotnikami lub pracownikami umysłowymi, podczas gdy w grupie uczniów z lat 1939–1945 aż 52,4%, a w grupie absolwentów powojennych – 52,9%.

Na marginesie warto dodać, że jakkolwiek nie mamy danych statystycznych wykazujących, w jakim czasie uczniowie lat przedwojennych osiągnęli swą aktualną pozycję społeczną, to jednak różne informacje z innych źródeł (wywiady) wskazują, że przynajmniej część absolwentów została robotnikami lub pracownikami umysłowymi dopiero w latach powojennych.

W odróżnieniu od młodzieży pochodzenia chłopskiego młodzież robotnicza w znacznie większym stopniu odtwarza sytuacją klasową rodziców. Na przestrzeni ostatnich 35 lat szkołę w Wiskitkach ukończyło 135 synów i córek robotników, z tej liczby 51 osób – w latach 1925–1939, 22 – podczas wojny, a 62 – w latach 1945–1955. Z ogólnej liczby absolwentów omawianego okresu więcej niż 1/3 (dokładnie 35,6%) pozostało w swej klasie społecznej, reszta (64,4%) zasiłała szeregi innych klas i warstw społecznych. Kierunki ruchliwości społecznej absolwentów pochodzenia robotniczego w różnych okresach przedstawia tabela 13.

Tabela 13. Ruchliwość społeczna absolwentów pochodzenia robotniczego z lat 1925–1955

Aktualna przynależność społeczna	Razem		Lata kończenia szkoły					
			1925–1939		1939–1945		1945–1955	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
Chłopi	1	0,7	–	–	–	–	1	1,6
Robotnicy	48	35,6	15	29,4	7	31,8	26	41,9
Pracownicy umysłowi	25	18,5	10	19,6	4	18,2	11	17,7
Rzemieślnicy i kupcy	5	3,7	3	5,9	1	4,5	1	1,6
Niepracujące żony przy mężach	23	17,0	11	21,6	4	18,2	8	12,9
Inne	17	12,6	5	9,8	4	18,2	8	12,9
Brak danych	16	11,9	7	13,7	2	9,1	7	11,4
Razem	135	100,0	51	100,0	22	100,0	62	100,0

Podobnie jak to miało miejsce przy omawianiu ruchliwości młodzieży pochodzenia chłopskiego, trudność ustalenia dokładnego odsetka osób, które pozostały w klasie rodzimej, wynika z faktu, że nie umiemy dokładnie zinterpretować przynależności społecznej pokazanej grupy absolwentek pozostających na utrzymaniu męża. W grupie tej znajdujemy bowiem przedstawicielki różnych grup i klas społecznych, które zmieniły swą przynależność społeczną na skutek zawarcia związków małżeńskich. Nie mogliśmy niestety ustalić aktualnej przynależności społecznej tej grupy kobiet i dlatego utworzyliśmy odrębną grupę kobiet „przy mężu”, które właściwie

winy się znaleźć w kategorii „brak danych”. Świadomie nie umieściliśmy jednak kobiet niepracujących w rubryce „brak danych”, ponieważ znając skądinąd zasady doboru małżonków, możemy z dużym prawdopodobieństwem zakładać, że żony niepracujące najczęściej reprezentują swoją dawną przynależność społeczną.

Odsetek robotników pozostających nadal w swej klasie stale rośnie. Jednakże w obrębie klasy dokonują się poważne zmiany w pozycji społecznej grupy „ojców” i „synów”. Młode pokolenie bowiem, w odróżnieniu od grupy „ojców”, stanowi w przeważającej części grupę wykwalifikowanych robotników.

Minimalny odsetek absolwentów pochodzenia robotniczego zasilił klasę drobnomieszczańską i chłopską. Obserwujemy natomiast utworzenie się pokażnej grupy pracowników umysłowych pochodzenia robotniczego, która jednak nie dorównuje swymi rozmiarami odpowiedniej grupie wyłonionej z młodzieży chłopskiej.

Wśród absolwentów pochodzenia drobnomieszczańskiego ruchliwość społeczna jest większa niż wśród młodzieży robotniczej. Przewyższa ją natomiast, acz nieznacznie, ruchliwość młodzieży chłopskiej (patrz tab. 14).

Tabela 14. Ruchliwość społeczna absolwentów pochodzenia drobnomieszczańskiego z lat 1925–1955

Aktualna przynależność społeczna	Razem		Lata kończenia szkoły					
			1925–1939		1939–1945		1945–1955	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
Chłopi	1	0,8	1	1,6	–	–	–	–
Robotnicy	21	17,5	9	14,8	6	30,0	6	15,4
Pracownicy umysłowi	25	20,8	7	11,5	5	25,0	13	33,4
Rzemieślnicy i kupcy	15	12,5	10	16,4	2	10,0	3	7,7
Niepracujące żony	21	17,5	12	19,7	4	20,0	5	12,8
Inne	14	11,7	4	6,5	–	–	10	25,6
Brak danych	23	19,2	18	29,5	3	15,0	2	5,1
Razem	120	100,0	61	100,0	20	100,0	39	100,0

Ósma część absolwentów pochodzenia drobnomieszczańskiego pozostała w grupie zawodowej swoich rodziców, pozostała część (nie licząc żon niepracujących) opuściła klasę. Odsetek młodzieży drobnomieszczańskiej pozostającej w klasie wskazuje stałą tendencję zniżkową.

Cechą charakterystyczną ruchliwości społecznej tej grupy jest jej niemal kompletna izolacja od warstwy chłopskiej. Po wtóre, główny kierunek ruchliwości absolwentów – dzieci kupców i rzemieślników – zmierza do grupy pracowników umysłowych, a nie klasy robotniczej, jak to miało miejsce w przypadku młodzieży robotniczej czy chłopskiej. Szczególnie widoczna jest tu dysproporcja między wielkością odsetków robotników a pracowników umysłowych pochodzenia drob-

nomieszczańskiego w latach powojennych (1945–1955). Fakt, że więcej dzieci rzemieślników i kupców zostało pracownikami umysłowymi niż robotnikami tłumaczy się przede wszystkim występowaniem w domach drobnomieszczańskich większego nacisku na naukę, co związane jest z większymi ambicjami życiowymi w stosunku do przyszłości dzieci wśród członków tej klasy społecznej.